

**CESSÂS'IN ŞERHU MUHTASARI'T-TAHÂVÎ İSİMLİ ESERİNDEKİ
ASIL TERİMİNİN MÂHİYETİ VE ASILLARIN İŞLEVLERİ
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

A Study on the Nature of the Term Aşl and Functions of Uşûl in al-Jaşşâs's
Sharhu Muhtaşar al-Tahâvî

SEYİT MEHMET UĞUR

Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, İslam Hukuku
Anabilim Dalı, Bursa, Türkiye
Asst. Prof., Bursa Uludağ University, Faculty of Theology, Islamic Law Department, Bursa, Turkey

seyitmehmetugur@gmail.com
orcid.org/0000-0002-3158-1050

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 9 Temmuz 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 17 Aralık 2021

Yayın Tarihi/Published: 30 Aralık 2021

Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.969220>

ATIF/CITE AS:

Uğur, Seyit Mehmet, "Cessâs'ın Şerhu Muhtasari't-Tahâvî İsimli Eserindeki Asıl Teriminin Mâhiyeti ve Asılların İşlevleri Üzerine Bir İnceleme", Hitit İlahiyat Dergisi, (Aralık/ December 2021) 20/2

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty,
Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/pub/hid>

A Study on the Nature of the Term Aşl and Functions of Uşûl in al-Jaşşâş's *Sharḥu Muḥtaşar al-Taḥâvî*

Abstract

Aşl (plural: uşûl) is one of the central terms used in Islamic Law with different meanings and purposes. The first works identifying and compiling the uşûl accepted as the basis of the provisions of the Hanafi madhhab began to appear in the 4th/10th century. The first work we have on this subject is Abû al-Ḥasan al-Karkhî's *Riṣâla fi'l-Uşûl*, which contains some general principles regarding uşûl and furû. It is seen that determining the uşul is a central issue in the works of Jaşşâş, who was a student of al-Karkhî. His work *al-Fuṣûl fi'l-uşûl* is the first book to identify the uşul of the Hanafi madhhab in the context of islamic legal methodology. Jaşşâş gave great importance to determine the uşûl of the madhhab in his works on furû, for example, he used the "aşl" effectively and intensively in *Sharḥu Muḥtaşar al-Taḥâvî*.

It is important to identify the uşûl that are influential in a Hanafi madhhab one by one, and it is also important to determine the nature and function of these uşûl. Because obtaining a holistic knowledge about the uşûl, depends on knowing their nature and function. In this study, the nature of term aşl that used in *Sharḥu Muḥtaşar al-Taḥâvî* and the functions of uşûl are examined. Jaşşâş uses the aşl in the sense of sharia evidence, the main evidence (râjih) that is preferred in case of conflict of evidences, maqîsun 'aleyh, 'illa, legal provision, legal maxims of fiqh and uşûl al-fiqh. Most of the aşl in the meaning of uşûl al-fiqh's legal maxims are related to conflict and preference between proofs, the conditions of accepting the hadiths and qiyas. Sometimes it is also possible to mean more than one of these meanings of the term aşl at the same time. The term uşûl which is the plural form of the aşl, is often used in the sense of fiqh rule, and sometimes in the sense of nas and ijma. It is seen that the term uşûl, which means fiqh rule, is used for the basic issues of fiqh and the provisions related to them, which Hanafi jurists or jurists in general are allied with.

It is seen that the uşûl in Jaşşâş' mentioned work have different functions. The first of these is to justify the legal provision adopted and to prove that the opposing view is wrong. Sometimes multiple aşl are operated together to justify a judgment. The uşûl are a criterion for the acceptance of the hadith. Jaşşâş presents the contradiction to the aşl as the reason for rejecting the hadiths, on the other hand, he draws attention to the difference between "conformity with the uşûl" and "conformity to the qiyas al-uşûl" in accepting hadiths. Likewise, "witness of the uşûl/" is used when choosing between the hadiths that are in conflict. It is seen that the uşûl whose testimonies are consulted are the

sharia evidences about particular issues or the provisions derived from these evidences rather than general principles.

Another purpose of the *uşûl* in the aforementioned book is to establish the connection between particular provisions and general principles by pointing out the general principles underlying the particular provisions. In this way, it is revealed that sectarian accumulation is a consistent and holistic structure built on some general principles. Identifying the origins of the disputes among the jurists and also explaining why the provisions of similar issues are different are important functions of the *uşûl*. The *uşûl* are also operated in intra- madhhab preferences and also when determining who an opinion belongs to.

Keywords: Islamic law, Hanafi madhhab, Jaşşâs, Aşl, Sharhu Muhtaşar al-Tahâvî.

Cessâs'ın Şerhu Muhtasari't-Tahâvî İsimli Eserindeki Asıl Teriminin Mâhiyeti ve Asılların İşlevleri Üzerine Bir İnceleme

Öz

Asıl, İslam Hukukunda farklı anlamlarda ve amaçlar için kullanılan merkezi terimlerden biridir. Hanefi fıkıh tarihinde ferî hükümlerin dayanağı kabul edilen asılları belirleme faaliyetinin ilk müstakil ürünleri IV./X. asırda ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu konuda elimize ulaşan ilk eser Ebu'l-Hasen el-Kerhî'nin *uşûl* ve *fürûa* ilişkin bazı kâide ve zâbitleri ihtiva eden *Risâle fi'l-usûl*'üdür. Kerhî'nin öğrencisi Cessâs'ın *fikhî mesâisinde* de asılları belirlemenin merkezî bir mesele olduğu görülmektedir. Onun *el-Füsûl fi'l-usûl*'ü Hanefi mezhebinin asıllarını tespit eden ilk fıkıh *uşûlü* kitabıdır. Cessâs *fürûa* dair eserlerinde de asılları tespit etmeye büyük önem vermiş, asıllara sık sık müraaat etmiş ve onu etkili şekilde kullanmıştır.

Mezhepte etkili olan asılları tespit etmek kadar onların mâhiyetini ve işlevini belirlemek de önemlidir. Zira asıllar hakkında bütüncül bilgi edinmek, onların mâhiyetini ve işlevini bilmeye bağlıdır. Bu çalışmada Cessâs'ın *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* isimli eserindeki asıl teriminin mâhiyeti ve asılların işlevleri incelenmektedir. Cessâs'ın asıl terimini şerî delil, müteâriz delillerden râcih ve hükme kaynaklık eden esas delil, makîsün aleyh, illet, icmâ veya katî nasla sabit şerî hüküm, fıkıh ve fıkıh *uşûlü* kâidesi ve zâbit anlamında kullandığı görülmektedir. Fıkıh *uşûlüne* dair asılların çoğu deliller arası teâruz ve tercih; haber-i vahidleri kabul şartları ve kıyasla ilgilidir. Bazen asılla bu anlamların birden fazlası aynı anda kastedilmektedir. Asılın çoğulu olan *uşûl* terimi de ekseriyetle *fikhî hüküm*, bazen de nas ve icmâ anlamında kullanılmaktadır. *Fikhî hüküm* anlamındaki *uşûl* terimi, Hanefi fakihlerin veya

genel olarak fukahânın ittifak ettikleri ve dolayısıyla fıkıhın temel meseleleri ve bunlara dair hükümler için kullanılmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla usûl, sadece bir yerde fıkıh usûlü ilmi manasında kullanılır.

Cessâs'ın adı geçen eserindeki asılların farklı işlevlerinin olduğu görülür. Bunların başında, benimsenen fikhî hükmü delillendirmek gelmektedir. Bazen bir hükmü temellendirmek için çok sayıda asıl birlikte işletilir. Karşıt görüşün hatalı olduğunu ispat etmek için de asıllar devreye sokulur. Cessâs haber-i vâhidleri kabul hususunda asılları kriter kabul etmekte, asıllara muhâlefeti, rivayetleri reddetmenin gerekçesi olarak takdim etmekte, öte yandan rivayetleri kabul açısından "asıllara/usûle uygunluk" ile "asıllara kıyasa/kıyâsu'l-usûle uygunluk" arasındaki farka da dikkat çekmektedir. Keza teâruz halindeki hadisler arasında tercih yapılırken de "asılların şahitliğine" başvurulmaktadır. Burada tanıklığına başvurulmuş asıllarla genel ilkelerden ziyade tikel meselelerle ilgili şerî deliller veya bu delillerle sabit hükümlerin kastedildiğini görülmektedir.

Cessâs vasfın illet olmaya elverişliliğinin, asıllardaki tesirine ve asıllardaki hükümlerin o vafsa bağlanıp bağlanmadığına göre tespit edileceğini ifade ederek, illeti belirlemede de asılların belirleyiciliğine vurgu yapar. Asıllara eserde yer verilmesinin amaçlarından bir diğeri ferî hükümlerin temelindeki genel ilkelere işaret ederek, tikel hükümlerle genel ilkeler arasındaki irtibatı tesis etmek, mezhep birikiminin birtakım genel ilkeler üzerine inşâ edilen tutarlı ve bütüncül bir yapı olduğu orta koymaktadır. Fakihler arasındaki ihtilafların kökenini tespit etmek ve ayrıca benzer meseleler arasındaki hüküm farklılıklarını açıklamak da asılların önemli işlevlerindedir. Asılların son iki işlevi göz önünde tutulduğunda *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* ve benzer eserlerdeki bu türden asılların, kavâid, tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl, hilâf ve furûk gibi fıkıhın alt disiplinlerinin oluşmasına öncülük ettiği ve onlara malzeme sunduğu söylenebilir. Asıllar mezhep içi tercihlerde de bir tercih sebebi olma işlevi görmüştür. Son olarak fakihlerin bir mesele hakkındaki görüşlerini tespit ederken ve bir görüşün gerçekte kime ait olduğunu belirlerken de asıllara müracaat edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuk, Hanefi Mezhebi, Cessâs, Asıl, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî.

Giriş

Hanefi fıkıh tarihinde mezhebin ferî hükümlerinin dayanağı kabul edilen asılları belirleme ve temellendirme faaliyetinin müstakil ilk ürünleri, iki ayrı telif tarzıyla IV./X. asırda ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan ilki, benzer fikhî hükümleri kapsayan genel ve soyut nitelikteki ilkeleri derleme şeklindedir. Günümüze eseri ulaşmasa da bu konuda ilk derlemeyi Ebû Tâhir

ed-Debbâs'ın yaptığı ifade edilmektedir.¹ Bu alanda günümüze ulaşan ilk eser Debbâs'la aynı ders halkasında bulunan Ebu'l-Hasen el-Kerhî'nin (ö.340/952) usûl ve fûrûa ilişkin otuz dokuz kâide ve zâbita içeren *Risâle fi'l-usûl*'üdür. İlerleyen süreçte bu telif tarzı müstakil bir ilmî disipline dönüşmüş ve kavâid-i külliyye dair zengin bir literatür oluşmuştur.² Diğer telif türü ise ilk halkasını Ebû Bekir er-Râzî el-Cessâs'ın (ö. 370/981) *el-Fusûl fi'l-usûl*'ünün teşkil ettiği fıkıh usûlü eserleridir.

Asılları belirlemenin Cessâs'ın fikhî mesâisinde önemli bir yer tuttuğu, onun *el-Fusûl*'de Hanefî mezhebinin usûl ilkelerini tespit edip temellendirdiği,³ fûrûa dair eserlerinde de asılları belirlemeyi özen gösterdiği görülmektedir. Cessâs *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'nin girişinde de, kitaptaki meselelerin illetlerini ve bu meselelerin asıllar üzerine bina edilmesini anlamının, kıyas ve ictehad yollarını açacağını ifade ederek, ferî meselelerin asıllarla irtibatını kavramanın önemine dikkat çeker⁴ ve eserinde asılları etkin şekilde kullanır. Diğer eseri *Şerhu'l-Câmi'i'l-Kebîr*'de de asılların önemli bir yer tuttuğu belirtilmektedir.⁵

Asıl, fıkıh literatüründe farklı anlamlarda ve işlevlerde kullanılan çok yönlü ve merkezi bir terimdir. Mezhepte etkili olan asılları tespit etmek kadar bu asılların mâhiyetini ve işlevini belirlemek de önemlidir. Zira asıllar hakkında bütüncül bilgi edinmek, onların mâhiyetini ve işlevini bilmeye bağlıdır. Bu çalışma Cessâs'ın *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* isimli eserindeki asıl teriminin mâhiyetini ve asılların işlevlerini belirlemeyi hedeflemektedir. Bunun için adı geçen eserdeki "asıl" teriminin kullanıldığı meseleler incelenmiş, elde edilen bulgulardan hareketle tümevarım yoluyla asılların mâhiyet ve işlevleri tespit edilmeye çalışılmış, ulaşılan sonuçlar temsil niteliği olan bazı örnek meselelerle izah edilmiş, yer yer diğer birtakım örneklere de dipnotlarda işaret edilmiştir.

Cessâs'ın mezkûr eserindeki asıllarla ilgili bazı konularsa çalışmanın sınırlarını zorlayacağından *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* ile *el-Fusûl*'deki asıllar

¹ Zeynüddin İbn Nuceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1983), 10-11; Ahmed b. Muhammed Hamevî, *Gamzû uyûni'l-besâir Şerhu Kitâbi'l-Eşbâh ve'n-nezâir* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 1/35-37; Ayrıca bk. Necmettin Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Külli Kaideler* (İstanbul: İz Yayıncılık, 146-142, 2013).

² Kerhî ve Risâlesi'nin kavâid literatüründeki yeri için bk. Kızılkaya, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, 146-154.

³ *el-Fusûl*'deki asılların tespiti için bk. Tayip Nacar, *el-Füsûl Bağlamında Hanefî Usûl Kâideleri* (Ankara: İlahiyat Yayınevi, 2020).

⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Ali Râzî Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, thk. İsmetullah İnaçetullah Muhammed (Beyrut/Medine: Dârü'l-Beşâirî'l-İslâmiyye/Dârü's-Sirac, 2010), 1/195.

⁵ Kızılkaya, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, 370-375; Tuba Hacer Korkmaz, *Şerhu'l-Cessâs A'le'l-Câmi'i'l-Kebîr Adlı Eserin Tahkiki* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 136-135, (2018).

arasında mukâyeseye ele alınamamış, keza bazı küçük değiniler dışında *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'deki asıllar Kerhî'nin *Risale*'si ve *Te'sîsü'n-nazar*'la karşılaştırması yapılamamış ve Cessâs'ın eserlerindeki asılların oluşum süreci ve Cessâs'ın buna katkısı incelenememiştir. Bu konular müstakil diğer çalışmalara bırakılmıştır.

1. Şerhu Muhtasari't-Tahâvî'de Asıl Teriminin Anlamları

Sözlükte kök, esas, kaynak, üzerine başka şeylerin bina edildiği temel gibi anlamları olan asıl,⁶ furû ve usûl literatüründe delil, küllî kâide, râcih/evlâ olan, makîsün aleyh, vasfın zıddı ve istishab başta olmak üzere muhtelif manalarda kullanılmaktadır.⁷ *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'de de asıl teriminin geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğu ve şerî delil, makîsün aleyh, illet, fıkıh ve fıkıh usûlü kâidesi ve zâbit anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Cessâs asıl terimini çoğunlukla hükme kaynaklık eden esas şerî delil manasında kullanmakta, genellikle "bu konuda asıl şudur" ifadesinden sonra, hükmün delilini zikretmektedir.⁸ Meselenin hükmüne kaynaklık edebilecek müteâriz delillerin bulunması durumunda asılla, râcih ve hükme medâr olan delil kastedilmektedir. Örneğin cemaatle namazda besmelenin hem hafî hem cehrî okunduğu yönünde rivayetler vardır. Cessâs Rasulullah (s.a.v.), Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in namazda besmeleyi hafî okuduğuna dair rivayetlerin asıl olduğunu söyler ve aksi yöndeki rivayetlerin neden tercih edilmediğini açıklar ve ayrıca bu rivayetlerin bazılarını tevil eder.⁹ Hanefilere göre süt akrabalığının oluşmasında, emzirme miktarı önemli değildir. Cessâs sütanne ve sütkız kardeşle evlenmeyi haram kılan ayetin bu konuda asıl olduğunu belirtir. Zira ayette *حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخْوَانُكُمْ وَعُمَّالُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمْ* (Nisâ, 4/23) buyrulurak hurmet hükmünün sübûtu radânın/süt emzirmenin varlığına bağlanmıştır. Süt emzirme fiilinin manası şerî bildirim olmaksızın dil vasıtasıyla bilinebilen bir şey olduğu için beyana ihtiyaç hissettirmeyecek kadar açıktır. Bu nedenle mezkûr asıl, miktarının az veya çok oluşuna bakılmaksızın emzirme manasının gerçekleştiği bütün durumları kapsar.¹⁰ Cessâs ayrıca konuyla ilgili diğer delilleri aktarır. Belirli sayıya ulaşmayan emmelerin süt hısımlığı oluşturmayacağı yönündeki rivayetleri ise senet ve metin yönünden tenkit eder.¹¹

⁶ Ebû'l-Feyz Murtaza Zebidi, *Tâcû'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (Kuveyt: Vizaretü'l-İlam, ts.), "asl", 27/447.

⁷ Bk. Sa'deddin Mesud b. Ömer Teftazânî, *et-Telvîh ila keşfi hakâiki't-Tenkîh*, nşr. M. Adnan Deriş (Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, ts.), 1/28; Muhammed b. Ali Tehânevî, *Mevsû'atu Keşşâfu istilâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm*, ed. Refik el-Acem (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 213/1, (1996; Ahmet Özel, "Asıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

⁸ Çok sayıda örnekten bazıları için bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/197, 227, 228, 271, 276, 283, 370, 404, 408, 412, 706.

⁹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/585-589.

¹⁰ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 5/257.

¹¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 5/257-264.

Doğum konusunda kadınların tek başına şahitliğinin kabul edileceği, kadılar arası yazışmanın cevâzı, muhâtaralı olduğu halde kefâlet bî'd-derekin cevâzı konularındaki fakihlerin ittifakının asıl olarak nitelenmesi,¹² asıl teriminin icmâ anlamında da kullanıldığını göstermektedir. Bazen aynı meselede sünnet ve icmâ birlikte asıl olarak nitelenir. Örneğin bir araziden hem öşür hem haraç alınmayacağı konusunda, Hz. Peygamberin uygulaması uygulaması ve sahâbenin icmâsı asıl olarak nitelenir.¹³

Asıl terimi doğal olarak kıyasın rûknü olan makîsün aleyh ve illet anlamında da kullanılır. Örneğin suya, su dışında temiz bir şey karıştığında miktarı çok olan itibara alınır. Cessâs bu konuda iki asıl nakleder. Buna göre az miktarda çamur karışan suyla abdest almanın câiz olduğunda, buna karşın et suyu ve sirkeyle abdestin caiz olmadığına ihtilaf edilmemiştir.¹⁴ Zeytin yağının zeytin karşılığında satımının câiz olmaması konusunda asıl, Hz. Peygamberin canlı hayvan karşılığında et satımını yasaklamasıdır.¹⁵ Bu meselelerde asıl hem şerî delil hem de makîsün aleyh mahiyetindedir. Cessâs ribânın illetini asıl olarak niteler.¹⁶ Tahâvî köle, fâsık, kazif cezası tatbik edilmiş kimse, âmâ ve gayr-i Müslimlerin nikah akdinde şahitliğine dair hükümleri teker teker beyan ederken¹⁷ Cessâs bütün bu ve benzer hükümleri "*nikah akdinde velî olması caiz olan kimsenin şahitliği de caizdir*"¹⁸ şeklindeki asla ircâ eder ve bu asıl için illet ifadesini kullanır.

Cessâs bazen de asıl kelimesini aynı meselede hem illet hem de makîsün aleyh anlamında kullanmaktadır. Örneğin ehl-i kitap olmayan eşlerden erkek Müslüman olduğu halde kadın İslam'a girmekten kaçınırsa araları ayrılır. Şayet zıfâf gerçekleşmiş ise kadın iddet bekler. Ancak iddet döneminde nafaka hakkı yoktur. Cessâs'a göre bu konuda asıl şudur: "Ayrılık kadının masiyet mâhiyetinde bir fiilinden kaynaklanıyorsa ve zıfâf gerçekleşmiş kadın iddet bekler fakat nafaka alamaz." Burada asıl ile kast edilen illettir. Bu illetin müessir olduğu asıl yani makîsün aleyh ise nüşûzdur. Nüşûz hali kadının nafaka hakkını iptal eder. Çünkü nüşûz kadından kaynaklanan masiyet mahiyetinde bir davranıştır.¹⁹

Asıl terimi, şerî hüküm anlamında da kullanılmaktadır. Ebû Hanife'ye göre nebizlerin hükmü bağlamındaki kullanım buna örnek verilebilir. Tahâvî,

¹² Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 3/240-41; 4/69; 8/42.

¹³ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/297.

¹⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/227.

¹⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 3/35.

¹⁶ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 3/32.

¹⁷ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed Tahâvî, *Muhtasari't-Tahâvî*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî (Haydarabad, ts.), 172.

¹⁸ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/274.

¹⁹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/358.

Ebu Hanife'ye göre içilmesi mekruh olan ve olmayan şeyleri teker teker sayarken²⁰ Cessâs şöyle der: "Bu konuda Ebû Hanife'nin görüşünü kuşatan *asıl* İbn Rüstem'in İmam Muhammed'den aktardığı şu rivayettir. Buna göre Ebû Hanife şöyle demiştir: 'Dört şey dışındaki bütün nebizler helaldir. (Helal olmayan dört içecek şunlardır: Hamr, kaynatılmış ve 2/3'ü buharlaşmamış üzüm suyu, nakû'z-zebîb (kuru üzüm ıslatılarak elde edilen içki) ki bu sekerdir ve nakû't-temr (kuru hurma ıslatılarak yapılan içki)."²¹ Cessâs görüldüğü üzere Ebû Hanife'nin nebizler hakkındaki hükmünü asıl olarak niteler ve bu şerî hükme dair herhangi bir delil de zikretmez. Keza Cessâs, "Ebû Yusuf'a göre suyun müsta'mel olmasını gerektirme konusunda iki şey asıldır. Bunlar, (suyun kullanılmasıyla) bir farzın sâkit olması ve suyun kurbet için ve taharet niyetiyle kullanılmasıdır",²² meste bulaştıktan sonra kuruyan hayvan pisliği yıkanmadan kazınsa, o mestle namaz kılmak câizdir,²³ "Farz namazın lüzumu, vaktin son dilimine bitişiktir",²⁴ vârisi olmayan kimsenin bütün malını vasiyet etmesi caizdir²⁵ gibi şerî hükümleri asıl olarak niteler. Bu asılların şerî hüküm mâhiyetinde olduğunda kuşku yoktur. Zira yukarıdaki örneklerde helal olmak, haram olmak, müsta'mel olmak, caiz olmak gibi şerî hükümler yer almaktadır. Bu fikhî hükümlerin aynı zamanda aşağıda temas edilecek zâbit şeklinde değerlendirilmesi de mümkündür. Bu noktada şunu belirtelim ki, bir aslın farklı itibarlarla hem şerî hüküm hem de kâide veya zâbit olması mümkündür, bunlar birbirini nefy etmez. Zira bir asıl içeriği itibariyle şerî hüküm niteliğinde iken, kuşatıcılık bakımından kâide veya zâbit mahiyetinde olabilir. Suyun müsta'mel olması konusundaki asıllar, bu iki anlama ilaveten illet olarak da değerlendirilebilir. İletin vazî hükümlerden olduğu dikkate alındığında bu durum doğaldır. Dolayısıyla asıl teriminin aynı kullanımda farklı cihetlerden muhtelif anlamlara gelebileceği görülmektedir.

Bilindiği üzere kâide, fikhın birçok alanında geçerli olan, hukukun temel ilkelerini içeren özlü ve kuşatıcı ifadelerdir. Zâbit ise kâideye kıyasla daha dar kapsamlı olup fikhın genelinde değil de yalnız bir bâbındaki meseleleri kuşatan ilke şeklinde tarif edilir.²⁶ Cessâs biraz sonra görüleceği üzere asıl terimini kâide ve zâbit anlamında da kullanmaktadır. Ancak öncesinde şu hususa işaret edilmelidir: Aslın yukarıda belirtilen diğer anlamları, onun kâide ve zâbiti

²⁰ Tahâvî, *Muhtasar*, 277-278.

²¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 6/358.

²² Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/229.

²³ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/61.

²⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/470.

²⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 8/413. Asıl kelimesinin fikhî hüküm anlamında kullanıldığı diğer bazı örnekler için bk. 1/290; 6/313.

²⁶ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 192. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Baktır, "Kaide", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001); Kızılkaya, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, 69-73.

da içeren daha kapsamlı ve çok yönlü bir terim olduğunu göstermektedir. Bu açıdan asıl ile kâide ve zâbit arasında umum-husus mutlak ilişkisi olduğu söylenmelidir.²⁷

Kâide kelimesinin kural manasında *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'de bir yerde, *el-Fusûl*'de ise beş yerde kullanılması²⁸, kâide ve küllî kâide terimlerinin henüz Cessâs'ın eserlerinde yaygınlık kazanmadığını göstermektedir. Nitekim Cessâs'tan önce Kerhî'nin *er-Risale*'sinde ve daha sonra *Tesîsün-nazar*'da da kâide değil asıl terimi kullanılmaktadır.²⁹ Bununla birlikte *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'de asıl terimi, ilerleyen süreçte kâide/küllî kâide şeklinde isimlendirilecek ilkeler için kullanılmaktadır. Örneğin birçok yerde işletilen “şek ile yakîn zâil olmaz” ilkesi bazen asıl şeklinde takdim edilir.³⁰

Cessâs bazen aynı konuda kâide mahiyetindeki birden fazla asılla hükmü temellendirmektedir. Örneğin rehinle güvence altına alınan borç işleminde, borcun miktarında veya -telef olması halinde- rehnin kıymetinde ihtilaf edilmesi durumunda, ispat yükünün kime ait olacağı ve yeminiyle birlikte kimin sözünün kabul edileceği konusunda Cessâs, Tahâvî'nin *el-Muhtasar*'ından şu iki hükmü aktarır: “Deynin miktarı hususunda râhinin sözü geçerlidir. Şayet rehin mürtehinin elinde iken helak olmuşsa, rehnin kıymeti konusunda onun sözü geçerlidir.” Cessâs bu hükümleri izah ederken üç asla yer verir. Deynin miktarı hususunda râhinin sözü geçerlidir. Çünkü “*asıl olan zimmetin başkasının hakkından berî olmasıdır*”. Bu nedenle rehin verenin ikrarda bulunduğu borç dışındaki miktar, aksi ispatlanana kadar onu bağlamaz. Bu hükmün diğer delili literatürde küllî kâide olarak da yer bulan “*beyyine müddeâ için ve yemin münkir/müddeâ aleyh üzerinedir*” hadisidir.³¹ Bu iki asıl ilerleyen süreçte kavâid literatüründe yerini almıştır.³² Cessâs son olarak Tahâvî'nin temas ettiği meseleleri de kapsayacak şekilde müddeâ, müddeâ aleyh, ispat yükü ve yemin etme sorumluluğu konularına dair şu ilkeleri zikreder: “*Zâhire tutunan kimsenin (yeminiyle beraber) sözü geçerlidir. İspat yükümlülüğü ise hilâf-ı zâhiri*

²⁷ Asıl ve kâide terimleri arasındaki ilişki konusunda bk. Kızılkaya, *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*, 61-64.

²⁸ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 5/48; Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî Cessâs, *Usûlü'l-fıkh el-müsemmâ bi el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuunî'l-İslamiyye, 1994), 1/126; 3/266,267; 4/48, 84.

²⁹ Fıkh literatüründe asıl teriminden kâideye geçişin VIII/XIV. yüzyılda başladığı ifade edilmektedir. Bk. Kızılkaya, *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*, 65.

³⁰ Bazı örnekler için bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/403-404; 3/299-300.

³¹ Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Matbaatü Msutafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), “Ahkâm”, 12; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *Sünen*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1952), “Ahkâm”, 7.

³² Celaleddin Abdurrahman Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* (Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997), 1/95; 2/268; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 64. Ayrıca bk. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye madde 8 ve 76.

iddia edenindir. Başka bir ifadeyle yeni bir durumun varlığını iddia eden kimse müddeidir ve ispat yükü ona aittir. Bu durumu inkâr eden ise müddeâ aleyhtir ve (müddeâ iddiasını ispatlayamazsa) yeminiyle müddeâ aleyhin sözü geçerli olur.”³³ Cessâs’ın bu ifadeleri yargılama hukukunun önemli meselelerinden birisi olan davacı ve davalının tespiti konusundaki temel ölçütlerden olması yanında, temas ettiği son kâide ise “Beyyine hilâf-ı zâhiri ispat için ve yemîn aslı ibkâ içindir” şeklinde, kavâid literatüründe yer almıştır.³⁴ Cessâs bu üç aslı, müphem borç ikrarıyla ilgili diğer bir meselede de işlerir.³⁵

Zâbitların asıl şeklinde sunulduğuna dair bazı örnekler ise şöyledir: “Bizim aslımıza göre safka ancak kabz ile tamam olur”,³⁶ kıyasla had ve kefaretler sabit olmaz,³⁷ damân mülkiyet sebebidir,³⁸ kişi ihtiyaç duyması halinde nafakasını karşılamakla yükümlü olduğu akrabasına mâlik olursa, bu kimse âzâdolur.³⁹

Kaynaklarda fıkıh kâidesi ile fıkıh usûlü kâidesi arasındaki fark yeterince belirgin olmasa ve bunlar kavâid literatüründe birlikte ele alınsa da bu iki kâide türü arasında mevzûları itibariyle farklılık olduğu görülmektedir. Fıkıh kâidesinin konusu mükelleflerin fiilleri ve bunların şerî hükmü iken fıkıh usûlü kâidesinin konusu şerî deliller ve bunlardan hüküm istinbâttır.⁴⁰ Bu açıdan fıkıh usûlü kâidesini “şerî delillerden hüküm istinbât etme hususunda geçerli olan genel ilkeler” şeklinde tanımlamak mümkündür. Cessâs’ın eserinde sıklıkla bu manasıyla asıllara yer verdiği görülmektedir.

Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî’deki fıkıh usûlü asıllarının çoğu deliller arası teâruz ve tercihle ilgilidir. Cessâs, rivayetler arası teâruzun ancak aynı konu hakkında farklı hüküm ihtiva edecek şekilde vârid olan haberler arasında gerçekleşeceğini,⁴¹ müteâruz iki rivayetten âm olanla amel etme konusunda ittifak edilmiş, hâsla amel konusunda ihtilaf edilmişse, âm takdim edilip

³³ Cessâs, Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî, 3/162-163.

³⁴ Ebû Saîd Hâdimî, Mecâmi’u’l-hakâik (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 45, (1308. Ayrıca bk. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, madde 77.

³⁵ Cessâs, Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî, 3/293-294.

³⁶ Cessâs, Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî, 3/41.

³⁷ Cessâs, Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî, 5/398; 6/170, 281.

³⁸ Cessâs, Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî, 6/264.

³⁹ Cessâs, Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî, 8/425.

⁴⁰ Bu hususa üzeri kapalı bir işaret için bk. Ebû’l-Abbâs Şehabeddin Ahmed Karâfi, el-Furûk = Envârü’l-burûk fi envai’l-furûk (Kahire: Âlemü’l-Kütüb, ts.), 1/2; Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yakub b. Abdülvehhâb Bâ Hüseyin, el-Kavâidü’l-fikhiyye (Riyad: Mektebetü’l-Rüşd, 1998), 135-142; Ahmet Yaman, “Bir Kavram Olarak ‘Fıkıh Kâideleri’ Ya Da İslam Hukukunun Genel İlkeleri”, Marife Dini Araştırmalar Dergisi 1/2 (2001), 58; Kızılkaya, İslam Hukukunda Külli Kaideler, 73-81.

⁴¹ Cessâs, Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî, 5/424.

hâssın mensûh olduğuna hükmedileceğini “aslımız” olarak niteler.⁴² Deliler arası tercihle ilgili tespit edebildiğimiz diğer asıllar şöyledir: “Birbiriyle teâruz halindeki rivayetler konusunda Ebû Hanîfe'nin ilkelerinden birisi şudur: İnsanlar bu rivayetlerden birisiyle amel etmek konusunda ittifak etmişken diğeriyle amel etme konusunda ihtilaf etmişlerse, ittifak edilen haber ister âm ister hâs olsun, ihtilaf edilen rivayete tercih edilir.”⁴³ Hazr ve ibâha hükmü içeren iki haber vârid olduğunda, tarihleri bilinmiyorsa hazr hükmü ihtiva eden tercih edilir.⁴⁴

Bu manasıyla asılların bazıları da haber-i vâhidleri kabul şartlarıyla ilgilidir. Sened bakımından sahih bile olsa, Kur'an'a aykırı haber-i vâhidlerin kabul edilemeyeceği;⁴⁵ ilke olarak haber-i vâhidler makbul olduğundan bir râvînin teferrüd ettiği rivayetin kabul edileceği;⁴⁶ kabul şartlarını taşıyan rivayetin, Ebu Hanife'nin benimsediği ilkeye göre haber-i vâhid bile olsa nazardan (kıyastan) mukaddem olduğu;⁴⁷ insanların hakkında bilgi sahibi olmaya genel ihtiyaç hissettikleri meselelere dair rivayetlerin müstefiz ve mütevâtir yolla aktarılması gerektiği⁴⁸ tespit edebildiğimiz asıllardır.

Fıkıh usûlü kâidelerinden bir kısmı da kıyasla ilgili meselelere dâirdir. Tahsîs eden rivayette, tahsisin illeti belirtilmedikçe, mahsûsun makîsûn aleyh olamayacağı,⁴⁹ illetin tahsisinin kabul edildiği,⁵⁰ hakkında doğrudan nasla sâbit hüküm bulunan meselenin (mansûs) sâire kıyas edilemeyeceği⁵¹ de asıl olarak ifade edilir. Mukadderât-ı şeriyye türünden meselelerin hükmünün ic-tihad ve kıyasla değil ancak tevkif ve ittifakla bilenebileceği kuralı da en çok dile getirilen asıllardandır.⁵²

⁴² Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/658; 7/282.

⁴³ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/542; 2/290-291; 6/171-172. Asıl şeklinde nitelenmeksizin, se-lefin amelinin tercihte bir kriter kabul edildiği bir örnek için bk. 1/587. Rivayetlerden birinin ziyade hüküm içermesinin asıl şeklinde nitelenmese de bir kural olarak işletildiğine dair bk. 1/576-77, 633, 721. Benzer bir şekilde müsbit ve nâfi deliller arası tercihlerle ilgili bk. 1/721; 4/118.

⁴⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 8/553. Bu ilkenin asıl şeklinde nitelenmeden işletildiği diğer bazı meseleler için bk. 1/532, 541; 2/85.

⁴⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 8/83, 87.

⁴⁶ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 8/424.

⁴⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/199.

⁴⁸ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/388.

⁴⁹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/225; 2/78.

⁵⁰ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 3/33; 4/359.

⁵¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 5/395.

⁵² Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/483; 2/40. Bu kuralın asıl şeklinde nitelenmeksizin işletildiği meseleler için bk. 1/484, 489; 2/22; 3/78, 190; 4/399.

2. Şerhu Muhtasari't-Tahâvî'de Usul Teriminin Anlamları

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî'de asılın çoğul hali olan usûl de sık sık kullanılır. Usûlde (asıllarda) örneği sayılamayacak kadar çok olmak,⁵³ birçok asılda geçerli olmak,⁵⁴ asıllarda etkili olmak,⁵⁵ asıllarda benzeri olmamak,⁵⁶ asılların, hükmün doğruluğuna şahitlik etmesi,⁵⁷ asıllara muhâlefet⁵⁸ usûlün kullanıldığı yaygın ifade kalıplarıdır. Gerek bu ifade kalıplarında gerekse mutlak olarak kullanıldığında usûl terimiyle nas ve icmân kast edildiği görülmektedir.⁵⁹

Usûl ile bazen de bizzat şerî delilin değil de onunla sabit hükmün kast edildiği görülür. Bir hadiste iki kulle hacmindeki suyun necis olmayacağı ifade edilmiş⁶⁰, bu nedenle bazı fakihler içine necaset düşen suyun necis olup olmayacağına ölçüt olarak iki kulleyi belirlemiştir. Hanefiler ise bu ölçüte itibar etmezler. Bu konuda Cessâs şöyle der: “Senedindeki zayıflık, metninin muzdarip oluşu... nedeniyle, böyle bir hadisle şeriatın asıllarından bir aslı ispat etmek câiz olmaz.”⁶¹ Bu örnekte asıl ve usûl ile şerî delilin kast edilmesi mümkün değildir. Zira şerî delil kulleteyn hadisidir. İspat edilecek olan ise şerî hükümdür. İmâmeyn'e göre itikâftaki kişi cenaze namazı, hasta ziyareti gibi bir sebeple itikâf mahallinden çıkar ve günün çoğunu bu şekilde geçirirse itikâfı fâsid olur. Cessâs'a göre İmâmeyn'in bu meselede günün çoğunu ölçüt almalarının nedeni, birçok *asıld*a ekseriyetin bütün hükmünde olmasıdır. Cessâs bu ölçütün etkili olduğu asıllara ise şunu örnek verir: Gecedden niyetin şart olmadığı bir oruçta, kişi gündüzün çoğunda oruca niyet etmiş ise, günün tamamında oruca niyet etmiş gibidir.⁶² Mürtehinin rehinle üzerindeki hapis hakkının tazmin sorumluluğunu da beraberinde getirdiğini belirten Cessâs, asıllarda durumun bu şekilde olduğunu belirtir ve asıllara şu meseleyi örnek verir: Satıcı semeni tahsil edene kadar sattığı malı elinde tutabilir. Ancak bu durum tazmin sorumluluğunu da beraberinde getirir.⁶³ Tahâvî hızla ilgili bir mesele bağlamında Ebû Hanîfe'ye göre hırsıza uygulanacak ceza hakkında bilgi verdikten sonra “... Muhammed'in kavline kıyasla bu durumların hiç birinde hırsıza el kesme cezası uygulanmaz...” der.⁶⁴ Cessâs ise İmam Mu-

⁵³ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/289-290, 505; 6/213; 7/187; 8/488.

⁵⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/291; 2/474; 4/285; 5/383.

⁵⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/370; 5/423; 6/45.

⁵⁶ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/436, 455, 536; 3/331, 374; 8/454.

⁵⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/406, 478, 551; 2/157, 165, 201, 437.

⁵⁸ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/212, 213; 2/173-74, 240, 273; 6/11, 43,45.

⁵⁹ Bazı örnekler için bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/206-213, 254, 290, 291, 316, 319, 370, 406, 458, 478, 551; 2/41, 173, 174, 201, 206, 240, 244, 437, 474.

⁶⁰ Tirmizî, *Sünen*, “Tahâret”, 50; İbn Mâce, *Sünen*, “Tahâret”, 75.

⁶¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/254.

⁶² Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/474-75.

⁶³ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 3/155.

⁶⁴ Konunun ayrıntısı için bk. Tahâvî, *Muhtasar*, 274.

hammed'in görüşünün de Ebu Hanife ile aynı olduğunu belirttikten sonra şöyle der: "Ebu Cafer'in (Tahâvî) bu meselede İmam Muhammed'in asıllarından (usûl) hangi asla kıyas yaptığını bilmiyorum?"⁶⁵ Son örnekte usûl ile İmam Muhammed'in benimsediği görüşlerin kast edildiği anlaşılmaktadır. Diğer örneklerde de asıllara/usûle örnek olarak zikredilen şey şerî bir delil değil, ferî bir meseleyle ilgili şerî bir hükümdür.⁶⁶

Bazı yerlerde ise usûle şerî delilin mi yoksa şerî delille sâbit hükümlerin mi kastedildiğini tespit etmek güçtür. Bunun nedeni Cessâs'ın usûlü izah ederken doğrudan nas veya icmâya atıf yapmayıp sadece şerî hükmü aktarmakla yetinmesidir. Örneğin Cessâs birçok asılda sükûtun sözlü irade beyanı hükmünde olduğunu belirtir ve şefiî satım akdinden haberdar olduğu halde susmasının "şüf'a hakkından vazgeçtim" demek gibi olduğunu buna örnek verir. Burada usûle örnek verilen mesele ile taleb-i müvâsebeyi şart koşan şerî deliller kast edilmiş olacağı gibi bu delille sabit hüküm de kast edilmiş olabilir. Cessâs abdestte sünnetin başı bir defa mesh etmek olduğuna dair naklî delilleri aktardıktan sonra nazar cihetinden de görüşünü şöyle delillendirir: "Asıllardaki/usuldeki diğer meshler bir defadır. Örneğin mest üzerine mesh, teyemmümde mesh böyledir. Abdestte de mesh söz konusu olduğu için yapılması gereken, (müşterek) illet olan mesh nedeniyle, başın mesh edilmesini asıllardaki/usuldeki benzerlerine atfetmektir".⁶⁷ Bu ve benzer durumlarda usûl ile nas ve icmân kast edilmesi mümkün olduğu gibi bu delillerle sabit şerî hükmün kast edilmesi de ihtimal dâhilindedir. Esasen şerî hükümlerin şerî delillerden istinbat edildiği ve delile dayanmayan şerî hükümden bahsedilemeyeceği dikkate alındığında bu durum doğaldır. Nitekim Cessâs korku namazının kılınış şekliyle ilgili İmâm Mâlik ve Şâfiî'nin görüşlerinin usûle aykırı olduğunu izah ederken konuyla ilgili üç hadis zikreder ve bu hadislerden çıkarılan ortak anlamı "sünnetle sabit ve üzerinde ittifak edilen asıl" şeklinde niteler. Bu meselede hem hadislerin kendisi hem de onlarla sabit hüküm için asıl ve usûl teriminin kullanıldığını görülmektedir.⁶⁸ Sonuç olarak Cessâs'ın usûl ile çoğunlukla şerî delilleri bazen de bunlarla sabit hükümleri kast ettiği söylenebilir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Cessâs sadece bir yerde ise usûl kelimesini fıkıh usûlü ilmi manasında kullanmaktadır.⁶⁹

⁶⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 6/313.

⁶⁶ Usûl ile şerî hükmün kast edildiğine dair diğer bazı örnekler için bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/254; 2/41; 5/91.

⁶⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/316.

⁶⁸ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/173-74.

⁶⁹ Cessâs mukaddimede eserin özelliklerinden bahsederken "li-ye-kûne hâze'l-kitâbü câmi'an li ilmi'l-usûli ve'l-furûî me'an" ifadesini kullanır. Bk Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/196.

Usûl ifadesi İmam Muhammed'in eseri anlamında da kullanılmıştır ki⁷⁰ bununla onun *el-Asl* isimli kitabının kastedildiğini anlaşılmaktadır. Örneğin bir yerde "Bunların tamamı *el-Usûl*'ün eşribe kitabında, Muhammed'in Ebû Yusuf'tan rivayet ettiği Ebû Hanîfe'ye ait görüşlerdir", diğer bir yerde "... *el-Câmi u'l-Kebîr* ve *el-Usûl*'de bulunduğu üzere..."⁷¹ denilmektedir. Özellikle son ibare *el-Usûl* ile zâhiru'r-rivâyenin değil onlardan sadece *el-Asl*'in kastedildiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

3. Şerhu Muhtasari't-Tahâvî'de Asılların İşlevleri

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî'deki asılların farklı işlevleri yerine getirdiği görülmektedir.⁷² Aşağıda, adı geçen eserdeki asılların işlevleri ele alınacaktır. Ancak bu amaçla verilen örneklerde Cessâs'ın asıl ile her zaman aynı şeyi kast etmediğine, asıl kelimesini yukarıda temas edilen şerî delil, genel kural vb. muhtelif anlamlarda kullandığına dikkat edilmelidir ki buna aşağıda yer yer işaret edilecektir.

3.1. Hükümü Delillendirme

Asılların en önemli işlevi, fikhî hükümü delillendirmektir.⁷³ *el-Fusûl*'de ic-tihadın üç kısmından biri kabul ettiği asıllarla istidlâl dair müstakil başlık açarak birçok örnek zikreden⁷⁴ Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî'de de asıllarla istidlâl başvurur. Örneğin "Teyemmümle namaz kılmakta olan kimse ka'-de-i ahîrede teşehhüd miktarı oturmadan önce su bulursa teyemmümü bozulur" hükmü, diğer deliller yanında "Asıl varken bedelin hükmü devam etmez. Bunun (örneği) asıllarda mevcut değildir." denerek temellendirilir.⁷⁵ İki komşu, evleri arasındaki duvarın kime ait olduğunda ihtilaf ederlerse Tahâvî'nin aktardığına göre dava konusu duvara bahçe duvarı bitişik olan lehine; bu söz konusu değilse evinin duvarı bitişik olan lehine; bu da yoksa evinin direği bitişik olan kişi lehine hükmedilir. Cessâs bu meseleyi daha kapsamlı olan şu ilkeyle gerekçelendirir: "Bir şey üzerinde iki kimsenin zilyetliğinin birleşmesi halinde, zilyetliği daha kuvvetli ve tasarrufu daha zâhir olan kimse hak sahibi olur."⁷⁶

⁷⁰ Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî, 1/485, 703; 2/462, 561; 4/187; 5/132; 6/358; 7/163, 169; 8/103.

⁷¹ Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî, 6/358; 8/243.

⁷² Bu konuda bk. Kızılıkaya, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, 334 vd; Necmettin Kızılıkaya, "Serahsî'nin (V. 483/1090) el-Mabsût'undaki Ceza Bahisleri Çerçevesinde Fikhî Kâidelerin Fonksiyonu", *Uluslararası Serahsî Sempozyumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013), 493-499.

⁷³ Bu konuda bk. Ahmet Muhammet Peşe, "Asıllarla İstidlâl'in Klasik Hanefî Usûl Düşüncesindeki Yeri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27 (2017), 349-365.

⁷⁴ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 4/217-220; Bu örneklerin tahlili için bk. Peşe, "Asıllarla İstidlâl'in Klasik Hanefî Usûl Düşüncesindeki Yeri", 359-352.

⁷⁵ Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî, 1/436.

⁷⁶ Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî, 3/202-203.

Burada asıl ile ilk meselede konuyla ilgili şerî delillerin, ikinci meselede ile ziyetlikle ilgili genel kuralın kast edildiği anlaşılmaktadır.

Bazen hükmü temellendirmek için çok sayıda asıl birlikte işletilir. Ebû Hanîfe'ye göre eşcinsel ilişkinin cezası hadd-i zina değil, ta'zirdir. Cessâs bu görüşü diğer deliller yanında, üç farklı asılla temellendirir. Bunlardan biri kıyasla had cezalarını ispat etmenin caiz olmamasıdır.⁷⁷ Ayrıca Hz. Peygamber bir hadislerinde “Üç durum haricinde bir Müslümanın kanı helal olmaz. Bunlar imandan sonra küfür, muhsanken zina etmek ve haksız yere bir cana kıymak” buyurmuş,⁷⁸ buna karşın diğer bazı rivayetlerde lûtilerin öldürülmelelerini emretmiştir.⁷⁹ Cessâs bu noktada rivayetler arası tercihle ilgili bir aslı işletir. Buna göre rivayetlerden biri, diğerinin hükmünü nefy ediyorsa, fakihlerin bu rivayetler karşısındaki tavrı dikkate alınır. Şayet fakihler rivayetlerden biriyle amel etmede ittifak etmişken diğeriyle amelde ihtilaf etmişlerse, ittifak edilen rivayet tercih edilir. Bu meselede de “üç şey dışında Müslümanın kanı helal olmaz...” hadisiyle⁸⁰ amel etmede fakihlerin ittifakı vardır.⁸¹ Son asıl ise “İnsanların bir fiilin zina olup olmadığına ihtilaf etmeleri, had cezasını düşüren bir şüphe kabul edilir.” şeklindedir.⁸² Bu meselede ikinci asıl fıkıh usulü kâidesi, diğer iki asıl ise -mümkün mertebe hadlerin uygulanmaması emreden hadisin⁸³ bir sonucu olan- ceza hukukunda geçerli genel kural anlamında kullanılmaktadır.

Cessâs karşı görüşün hatalı oluşunu ispatlamak için de sık sık asılları devreye sokar. Bu görüşlerin asıllarda benzeri olmadığına⁸⁴, asıllara muhâlif olduğunu⁸⁵ belirtir. Mesela Şâfî mezhebine göre akşam namazının vakti, namaz kılmaya imkân verecek kadar kısa bir zaman dilimidir. Cessâs bu görüşün yanlışlığını ispatlamak için çok sayıda rivayet aktardıktan sonra asılları da devreye sokar ve “Biz, bizdeki asıllarda, herhangi bir farzın vaktinin fiille takdir edildiğini görmedik. Asıllarda hiçbir benzeri olmayacak kadar onların dışında kalan bütün fer'ler ise sâkıttır.” der.⁸⁶ Burada asıl, namazların vaktini tayin eden şerî deliller anlamında kullanılmaktadır.

⁷⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 6/170.

⁷⁸ Tirmizî, *Sünen*, “Fiten”, 1; İbn Mâce, *Sünen*, “Hudûd”, 1.

⁷⁹ Tirmizî, *Sünen*, “Hudûd”, 24; İbn Mâce, *Sünen*, “Hudûd”, 12.

⁸⁰ Tirmizî, *Sünen*, “Fiten”, 1; İbn Mâce, *Sünen*, “Hudûd”, 1.

⁸¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 6/171-172.

⁸² Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 6/175.

⁸³ Tirmizî, *Sünen*, “Hudûd”, 2.

⁸⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/436, 455, 536; 3/331, 374; 8/454.

⁸⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/212, 213; 2/173-74, 240, 273; 6/11, 43,45.

⁸⁶ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/505-506.

3.2. Rivayetleri Kabulde ve Rivayetler Arası Tercihle Kriter Olmak

Cessâs haber-i vâhidleri kabul hususunda asılları kriter kabul etmekte, asıllara muhâlefeti, rivayetleri reddetmenin gerekçesi olarak takdim etmektedir. Öte yandan Cessâs rivayetleri kabul hususunda “asıllara/usûle uygunluk” ile “asıllara kıyasa/kıyâsu'l-usûle uygunluk” arasındaki farka da dikkat çeker. Haber-i vahidleri kabul için “asıllara kıyasa uygunluğu” şart koşmadıklarını, aksine kabul edilmeyi ve mücebince ameli gerektirecek tarzda vârid olan haber-i vahidleri –kıyasa aykırı bile olsalar- kabul ettiklerini söyler ve unutarak yeme-içmenin orucu bozmayacağı, namazda gülmenin abdesti bozacağı yönündeki rivayetleri kabul etmelerini bunun bir kanıtı olarak sunar. Ona göre Hanefilerin rivayetleri kabulde ölçüt aldıkları şey *asılların bizzat kendisine uygunluktur*.⁸⁷ Cessâs, bu şartı taşımadığı için musarrât hadisini, maraz-ı mevtteki kimse tarafından âzât edilen altı köle arasında kur'a çekildiğine dâir rivayeti, Hz. Peygamberin bir kasâme uygulamasında evliyâü'd-deme yemin ettirerek hüküm verdiği dair rivayeti, kadınlara yönelik müessir fiillerin diyet miktarıyla ilgili sünnete dayandığı ileri sürülen görüşü kabul etmediklerini veya asıllara uygunluğu temin edecek şekilde te'vil ettiklerini söyler.⁸⁸ Bu meselelerde asıllar ile bazen nas ve icmâ gibi şerî delillerin bazen de genel kural anlamınının kast edildiği görülmektedir.

Cessâs, Hanefi fakihlerin görüşlerine dayanak teşkil eden rivayetlerin asıllara aykırı olduğu yönündeki tenkitleri de cevaplayarak mezhep görüşüyle asıllar arasında bir uyumsuzluk olmadığını ispatlamaya çalışır. Ebû Hanîfe'nin hurma nebîziyle abdest almanın câiz olduğu görüşünün delili olan rivayete dair izahlar bunun bir örneğidir.⁸⁹

Cessâs asılları, çelişkili rivayetler arasında tercih yaparken de bir kriter olarak işletmekte, asılların tanıklığına⁹⁰ başvurmaktadır. *el-Fusûl*'de, çelişkili delillerden nâsîh ve mensûhu belirlemenin dört yolundan birinin asılların delâleti/şâhitliği olduğunu ifade eden⁹¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'de ferî bir mesele bağlamında, çelişkili rivayetler arasında tercih yaparken asıllara arzın teorik izahını yapmaktadır. Şöyle ki, şahitlerin tezkiesi esnasında

⁸⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/210-211.

⁸⁸ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/210-213. Bu rivayetlerin değerlendirildiği ilgili kısımlar için bk. 3/67; 6/10-11, 43-47; 8/328-332; Cessâs *el-Füsûl*'de de bu konulara dair rivayetlerin Kur'an'ın zâhirine aykırı olduğu için reddediildiğini veya aykırı olmayacak şekilde te'vil edildiğini belirtir. Bk. Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/203-207; Rivayetin usûle aykırı olması ile kıyâsu'l-usûle aykırılığı arasındaki farka dair ayrıca bk. Ebû Zeyd Ubeydullah b. Muhammed b. Ömer b. İsâ Debûsî, *Te'sisü'n-nazar*, nşr. Mustafa Muhammed ed-Dımeşkî (Beyrut: Dâru İbn Zeydun, ts.), 156-57.

⁸⁹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/199-210; Ayrıca bk. Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/185-188.

⁹⁰ Asılların tanıklığı kavramının Hanefi usulündeki yeri için bk. Peşe, “Asıllarla İstidlâl'in Klasik Hanefî Usûl Düşüncesindeki Yeri”, 363-360.

⁹¹ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 2/273.

iki kimse şahidi ta' dil ederken diğer bir şahıs cerh etse, ta' dil edenlerin sözü dikkate alınır. Zira iki kişinin sözü hem hükmü gerekli kılacak niteliktedir hem de bir kimsenin sözünden daha kuvvetlidir. Bu son gerekçeden hareketle Hanefîlere "Tezkiye meselesinde kişilerin sayı bakımından çok olmasını tercih nedeni saydığınız gibi teâruz halindeki rivayetler arasından tercih yaparken de iki râvînin rivayet ettiği haberi, râvîsi tek olan habere tercih etmeniz gerekmez miydi?" şeklindeki muhtemel bir itirazla Cessâs, rivayet ile şahitlik arasındaki farka işaret ederek şöyle cevap verir: "Birbiriyle çelişen iki haber vârid olduğunda bunların asıllara arz edilmesi gerekir. Asılların lehine şahitlik ettiği haberle amel etmek evlâdır. Çünkü (hükmü aranan bir meseleyle ilgili) elimizde haber-i vâhidler olmasa bile, ictihad yoluyla hadisenin hükmünü kendilerine dayandıracağımız asıllar vardır. Asılların reddetmediği bir haber varsa o, bize göre ictihada önceliklidir. Birini iki râvînin, diğerini bir râvînin rivayet ettiği çelişkili iki haber varid olduğu zaman, ictihad (nazar) ya iki râvînin veya tek râvînin haberi lehine şahitlik eder. Bu durumda hangi rivayet ictihadla destekleniyorsa o, kabul edilmeye daha layıktır. Zira asılların şahitliği, bir râvînin rivayetine diğer ikinci râvînin haberinin eklenmesinden daha kuvvetlidir. Çünkü ikinci râvînin haberinin eklenmesi, rivayetın sıhhati hususunda ilim ifade etmez. Cerh ve ta' dilde ise bu anlam/illet yoktur. Çünkü bu konuda şahitlerin verecekleri haberler dışında müracaat edilecek bir asıl mevcut değildir. Bu nedenle cerh ve ta' dilden hangisi ağır basarsa o evla olur."⁹²

Cessâs'ın bu izahındaki asıllarla furû ve usûl-i fıkıh alanındaki genel ilkeleri mi yoksa hükmünde ittifak edilen fikhî meseleleri mi kastettiği açık değildir. Ancak asılların şahitliğine dair gerek *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'nin diğer bahislerindeki gerek *el-Fusûl*'deki açıklamalar, "şehâdetü'l-usûl" ile genel ilkelerden ziyade tikel meselelerle ilgili şerî deliller veya bu delillerle sabit hükümlerin kastedildiğini göstermektedir. Örneğin genel olarak ölüleri kefenlerken başlarını örtmeyi emreden rivayet yanında, ihramlıyken ölen kimse kefenlenirken başının örtülmesini yasaklayan diğer bir rivayet vardır. Bu meselede ilk rivayetın tercih edilmesinin nedeni ihramla ilgili diğer bir meselele ilgili hükmünde oluşan ittifaktır. Asılların tanıklığıyla neyin kastedildiğini gösteren diğer örnek ise müstehâzanın durumuyla ilgilidir. Müstehâzanın her namaz için abdest alması gerektiğini ifade eden rivayetler yanında, her namaz vakti için bunun gerekli gören rivayetler de vardır. Cessâs'a göre asıllar, namaz fiillerini değil de vakti itibara alan rivayet lehine şahitlik etmekte, onu desteklemektedir. Zira asıllar içerisinde, miktarı/süresi vakitle belirlenen bir taharet (hükmî temizlik) vardır, ki o da mest üzerine meshtir. Buna karşın

⁹² Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 8/36; Çelişkili deliller arasında tercih yaparken asılların şahitliğine başvurmanın teorik izahı konusunda ayrıca bk. Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 2/291-293.

miktarı/süresi, namaz fiiliyle belirlenen bir taharet yoktur.⁹³ Asılların tanıklığıyla ilk meselede icmâ, diğerinde ise sünnetle sabit ve ittifakla kabul edilen şerî hüküm kastedilmektedir.

Küsûf namazında rükû sayısı ve kıraatin keyfiyeti, ezanda şehadet kelimelerinde tercî yapılıp yapılmayacağı, bayram namazındaki zâit tekbirlerin sayısı, şehitler için cenaze namazı kılmanın hükmü, hacamatın orucu bozup bozmayacağı konularında taaruz eden rivayetler arasında yapılan tercihlerde de asılların şahitliğine başvurulmaktadır.⁹⁴

3.3. Vasfın İlet Olmaya Elverişliliğini Tespit

İleti belirlemenin en önemli yollarından biri olan te'sir, illetin şerî hükümlerde etkili olması,⁹⁵ asılda yer alan vasfın cinsinin veya nev'inin, başka bir meseledeki hükmün cinsinde veya nev'inde itibara alındığının, nas veya icmâ ile sabit olması şeklinde tanımlanır.⁹⁶ Cessâs bir vasfın illet olmaya elverişliliğinin, asıllardaki te'sirine ve asıllardaki hükümlerin o vafsa bağlanıp bağlanmadığına göre tespit edileceğini ifade ederek, illeti belirlemede de asılların belirleyiciliğine vurgu yapar. Cessâs *el-Fusûl*'de hocası Kerhî'ye de nispet ettiği⁹⁷ bu yaklaşımı, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'deki illetle ilgili birçok meselede işletir. Mesela insan bedeninden çıkan şeylerin abdesti bozması konusunda bazıları çıkan şeyi, bazıları çıkış yerini bazıları ise her ikisini itibara almaktadır.⁹⁸ Cessâs asıllarda çıkış yerinin değil çıkan şeyin etkili olduğunu, örneğin aynı yerden çıktıkları halde meninin guslü, idrarın namaz abdestini; hayız kanunun guslü, istihâza kanun namaz abdestini gerektirdiğini, bu nedenle çıkış yerini değil çıkan şeyi itibara almanın doğru olacağını ifade eder.⁹⁹ Cessâs diğer mezheplerin benimsediği şekliyle gıda maddesi/dayanıkl gıda maddesi vasfının ribânın illeti olmaya elverişli olmayışını da bu vasıfların asıllarda etkili olmaması ve asıllardaki vasıfların bu hükümlere bağlanmamasıyla izah eder. Şöyle ki bazen biri diğerinden daha kıymetli olan -ancak keylî veya veznî olmayan- iki gıda maddesini değiştirmenin caiz görülmesi, gıda maddesi vas-

⁹³ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 2/313-314; Müstehâza konusunda ayrıca bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/478.

⁹⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/551; 2/157, 178-818, 201, 437.

⁹⁵ Ebû Zeyd Ubeydullah b. Muhammed b. Ömer Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fikh*, nşr. Halil Muhyiddin el-Meys (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 304, 311; Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 2/177.

⁹⁶ Ubeydullah b. Mesud el-Mahbûbî Sadruşşerîa, *et-Tavzih şerhu't-Tenkîh*, nşr. M. Adnan Derviş (Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, ts.), 2/164-165.

⁹⁷ Bk. Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 4/159-162.

⁹⁸ Ebü'l-Velid İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1982), 1/34.

⁹⁹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/370-71.

fının akdin câiz veya fasid oluşuna te'sir etmediğini göstermektedir.¹⁰⁰ Kıyasın illeti olacak vasfın, İmâmeyn'in kabul ettiği gibi "cinayette normal şartlarda öldürücü alet veya yöntemin kullanılması" değil, Ebû Hanîfe'nin benimsediği üzere aletin kesici veya deliciliği olduğunu savunurken de buikinci niteliğin asıllarda müessir olmasına vurgu yapar.¹⁰¹

Cessâs birçok meselede ise illet olacak vasfın asıllarda etkili olması gerektiği prensibini lafzen dile getirmese de istidlalinin temel dayanağı yapmaktadır. Buna dair birçok örnekten bazıları şöyledir: İmam Muhammed'e göre necaset-i hafîfenin namazın sıhhatine mânî olacak miktarında ölçüt, elbisenin dörtte biri kadar olmaktadır. Zira Hanefilere göre "dörtte birlik" miktar asıllardaki hükümlerde etkilidir. Örneğin kadının saçının veya bacağıın dörtte birinin açılması namazın sıhhatine engeldir. İhramlı kimse saçının dörtte birini tıraş ettiğinde dem gerekir. Keza ihramdan çıkmak için bu kadar tıraş olmak yeterlidir.¹⁰² Hâkimin tefrike hükmetmeden önce innine bir yıl mühlet tanıyacağı çoğunluğun görüşüdür. Bazılarına göre bu süre on aydır. Cessâs, on aylık sürenin asıllarda hiçbir hükmün sübûtunda etkili olmadığını, buna karşın bir yıllık sürenin zekattaki havelân ve lukata gibi meselelerde etkili olduğunu söyleyerek bu görüşü tenkit eder.¹⁰³ Yukarıdaki meselelerde asıl ile konuyla ilgili şerî delillerin veya diğer şerî hükümlerin kast edildiği anlaşılmaktadır.

3.4. Mezhep Birikimini Genel İlkelere İrcâ Etmek

Cessâs'ın asılları zikretmesinin amaçlarından bir diğeri de ferî hükümlerin temelindeki genel ilkelere işaret ederek tikel hükümlerle genel ilkeler arasındaki irtibatı tesis etmektir. Böylece mezhep birikimi asıllara ircâ edilecek aynı zamanda mezhebin ferî hükümlerinin, birtakım genel ilkeler üzerine inşâ edilen tutarlı ve bütüncül bir yapı olduğu da orta konulmaktadır. Bu tür durumlarda asıl teriminin kâide veya zâbıt anlamında kullanıldığı görülmektedir. Esâsen Cessâs'ın hocası Kerhî *Risâle fi'l-usûl*'de Hanefi mezhep birikiminin temeli niteliğindeki bir kısım asılları tespit etmiş, ancak bunlarla ferî hükümler arasında irtibat kurmamıştı. Dolayısıyla gerek *Risâle*'deki gerekse *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'deki asılların mezhep birikiminin dayandığı genel ilkeleri göstermek bakımından aynı işleve sahip olduğu söylenebilirse de, *Risâle* asılları derleme amacıyla kaleme alınması bakımından, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* ise asıllarla ferî hükümler arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından öne çıkar. Şimdi asılların bu işlevini görmemizi sağlayacak bazı örneklere yer verelim.

¹⁰⁰ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 3/23; Ayrıca bk. Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 4/159-160.

¹⁰¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 5/417-423.

¹⁰² Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/41.

¹⁰³ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/386.

Tahâvî'nin nakline göre "Hayvanların zekâtı verilmeden yıllar geçmesi durumunda, kişi önce ilk yılın zekâtını verir. Sonra geriye kalanlar için hâlâ zekât gerekiyorsa ikinci yılın zekâtını verir. Ancak geriye kalanların zekâtı gerekmiyorsa vermez."¹⁰⁴ Cessâs ise bu hükmün altında yatan ilkeyi, hayvanların zekâtından soyutlayarak şöyle ortaya koyar: "*Müctehidlere göre deyn, miktarı nisbetinde zekâtın vücûbuna mâni olur. Borç olan miktar, zekâtın gerekmemesi açısından sanki kişinin malı değilmiş gibi olur. Müctehidler, seroetlerde Allah hakkı olarak sabit olan ve insanlar tarafından istenme hakkı bulunan borçları, insanlara karşı olan borç gibi kabul etmişlerdir.*"¹⁰⁵ Tahâvî fitır sadakası bahsinde "Kişi zenginse kendi adına, küçük çocukları adına ve ister Müslüman ister gayr-i müslim olsun ticaret amacıyla elinde bulunmayan köleleri adına fitır sadakası ödemekle yükümlüdür." derken¹⁰⁶ Cessâs nispeten daha soyut şu ilkeyi zikreder: "*Kişi bizzat kendisi/doğrudan velâyet hakkına sahip olduğu kimseler adına -şayet velâyeti altındaki şahsın malı yoksa- fitır sadakası ödemekle yükümlüdür.*"¹⁰⁷ Buna karşın kişi torunu adına fitır sadakası vermekle yükümlü değildir. Çünkü kişinin torunu üzerindeki velayet yetkisinin kaynağı bizzat kendisi değil oğludur.¹⁰⁸

Tahâvî hangi durumlarda hadd-i sirkatin sâkit olacağından ayrı ayrı bahsederken¹⁰⁹ Cessâs şu kuşatıcı ilkeyi zikreder: "*Hırsızlık eylemi gerçekleştirilirken ortaya çıkması halinde -şüphe oluşturduğu için- el kesme cezasının uygulanmasına mânî olan her durum, şayet hadd-i sirkatin infazından önce ortaya çıkarsa, -şüphe gerekçesiyle- el kesme cezasının tatbikine engel olur.*"¹¹⁰ Cessâs bu aslı ilk başta her ne kadar sadece hadd-i sirkatle sınırlıymış gibi zikretse de daha sonra verdiği örneklerle, kısas ve şahitlik gibi diğer meselelerde de bu ilkenin geçerli olduğunu ortaya koyar.¹¹¹

Cessâs bu ircâ işlemini bazen Hanefî fakihlerden birinin görüşü bağlamında da yapar. Örneğin Müslüman eşlerden birinin irtidat etmesi veya gayr-i müslim eşlerden kadının Müslüman olup erkeğin eski dininde ısrar etmesi durumunda araları ayrılır. Ancak bunun talak mı fesih mi olduğu konusunda bazı hallerde ihtilaf edilmiştir. Cessâs, Tahâvî'nin verdiği örnekler¹¹² ve bunların dışındaki diğer benzer bazı meseleler için de geçerli olan Ebû Hanîfe'ye ait şu genel ilkeyi zikreder: *Eşler arasında ayrılığa sebep olan durum kocadan kay-*

¹⁰⁴ Tahâvî, *Muhtasar*, 44.

¹⁰⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/249.

¹⁰⁶ Tahâvî, *Muhtasar*, 51.

¹⁰⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/350.

¹⁰⁸ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/351.

¹⁰⁹ Tahâvî, *Muhtasar*, 271.

¹¹⁰ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 6/276.

¹¹¹ Bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 6/276-277.

¹¹² Tahâvî, *Muhtasar*, 259.

*naklanıyor ve sadece nikâhla sınırlı sonuçlar doğuruyorsa gerçekleşen ayrılık talaktır. Ancak bu sebep nikâh dışındaki başka konularda da birtakım sonuçlar doğuruyorsa, gerçekleşen ayrılık fesihdir.*¹¹³ Cessâs daha sonra bu ilkeyi ferî meselelere tatbik eder.¹¹⁴

3.5. İhtilafların Sebebini İzah Etmek

Müellifi ve mâhiyeti tartışmalı olmakla birlikte¹¹⁵ Hanefî literatürde müctehidler arasındaki ihtilafların kaynağı olan asılları derleyen ilk ve en önemli eser *Te'sîsü'n-nazar*'dır. Benzer şekilde *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'deki asılların zikredilmesinin amaçlarından birisi de fakihler arasındaki ihtilafların sebeplerini izah tespit etmektir. Bu açıdan bakıldığında *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* ve benzer nitelikteki eserlerde yer alan bu türden asılların kavâid, tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl, hilâf gibi fıkhn alt disiplinlerinin oluşmasına öncülük ettiği ve onlara malzeme sunduğu söylenebilir.¹¹⁶ Örneğin *Te'sîsü'n-nazar*'daki ilk aslı ve bu asılla ilgili meseleleri *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'de de bulmak mümkündür.¹¹⁷ Öte yandan bu tür asıllar, ihtilaf eden müctehidler açısından bakıldığında ihtilaf sebepleri iken, Cessâs'ın geriye dönük olarak bu asıllara işaret etmesinin amacı ihtilaf sebebini tespit etmek şeklide değerlendirilebilir.

“Şu buğdayı yemeyeceğim” diye yemin eden kimse Ebû Hanîfe'ye göre onu ağzıyla çiğnemedikçe yeminini bozmuş olmaz. İmâmeyn'e göre ise bu kimse buğdayı çiğner veya ondan yapılmış ekmeği yerse yeminini bozular. Bu ve benzer meselelerde Ebû Hanîfe'ye göre asıl şudur: “*Yeminde kullanılan lafız, örfen kullanılan hakiki anlamı (hakikat-i müteârefe) ve mecâzî anlamı (mecâz-ı müteâref) kapsarsa, yemin mecâzî değil hakîkî anlama hamledilir.*” Çünkü hakîkî anlam mevcuttur. Ayrıca bir lafzın aynı anda hem hakîkî hem de mecâzî manada kullanılması mümkün olmayacağı için mecâzî anlam lafzın kapsamına dâhil olamaz. Buğday örfte hem çiğnendiği hem de kavrulur veya pişirilerek yendiği için yemindeki yeme lafzı hakiki anlamı kesin olarak kapsamaktadır. *İmâmeyn'e göre ise örfün varlığı nedeniyle lafız her iki anlamı da kapsar.*¹¹⁸

¹¹³ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 6/118.

¹¹⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 6/118-119. Diğer bir örnek için bk. 2/300-301.

¹¹⁵ Debûsî, Ebulleys es-Semerandîye ve Ebû Cafer eş-Şirmârî'ye nispet edilen bu eserin, tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl, hilaf, kavâid ve mukayeseli hukuk türlerinden hangisine/hangilerine dâhil olduğu konusunda farklı yaklaşımlar vardır. Bu konuda bk. Şükrü Özen, “Te'sîsü'n-nezâir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011); Şükrü Özen, “Hilâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, -532/17 ,(1998 533; Ferhat Koca, “Hilâf (Mukayeseli İslam Hukuku) İlminin Mahiyeti, Doğuşu, Gelişmesi ve Literatürü”, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 32-36; Kızılkaya, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, 156-166.

¹¹⁶ Başta Cessâs'ın olmak üzere el-Câmi'u's-sağır şerhlerindeki asılların kavâid literatürüne katkısı konusunda bk. Kızılkaya, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, 370 vd. Ayrıca bk.146-150.

¹¹⁷ Krş. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/437-440; Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar*, 11-14.

¹¹⁸ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 7/455. Bu aslın işletildiği diğer bir yemin meselesi için bk. 7/487-488.

Bir kimse iki kölesine hitaben “Biriniz hürsünüz” dese ve hangisini âzât ettiğini açıklamadan ve kölelerin her ikisi de tamamen kendi mülkiyetinde iken ölse, bu kölelerin her birinin yarısı âzât olur. Köleler diğer yarılarının kıymetini ödemek amacıyla mevlâlarının varisleri için çalışırlar. Bu konuda mezhep içerisinde ittifak vardır. Ancak kölelerin bu çalışma sürecindeki hükümü konusunda Ebû Hanîfe ile İmâmeyn arasında fikir ayrılığı vardır.¹¹⁹ Ebû Hanîfe’ye göre köleler bu süreçte mükâtep hükmündedirler. Zira onun benimsediği asla göre bir insanda hürriyet ve kölelik vasıflarının aynı anda birleşmesi mümkündür. İmâmeyne göre ise köleler bu süreçte borçlu hür kimse hükmündedir. Zira İmâmeynin benimsediği ilkeye göre bir insanda aynı anda hürriyet ve kölelik vasıfları birlikte bulunamaz.¹²⁰ Yukarıdaki örneklerde asıl teriminin yeminler ve köle azadı meselelerinde müçtehidin benimsediği şerî hüküm veya bu meselelerde geçerli zâbıt anlamında kullanıldığı görülmektedir. Öte yandan yeminle ilgili aslı, fıkıh usulü kâidesi şeklinde değerlendirilmemekdemümkündür.¹²¹

3.6. Benzer Fıkhî Meseleler Arasındaki Hüküm Farklılıklarını Temellendirmek

Bilindiği üzere benzer fıkhî meseleler arasındaki hüküm farklılıklarını konu edinen fıkhın alt disiplini furûktur.¹²² Mezhep birikiminin müntesip fakihler tarafından doğru bir şekilde anlaşılması; mezhep içi tutarlılığı sağlamak ve izah etmek; kıyas ve tahrîç yoluyla hüküm istinbat ederken hataya düşmemek için, sûreten benzer meseleler arasındaki farklılıkların bilinmesi son derece önemlidir.¹²³ Cessâs benzer meseleler arasındaki hüküm farklılıklarını açıklamak için de asıllara başvurur. Bu açıdan bakıldığında *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* gibi şerhlerdeki asılların, furûk literatürünün oluşumuna kaynaklık ve öncülük ettiği söylenebilir.¹²⁴ Şimdi asılların bu işlevine dair bazı örneklerle yer verelim.

Hanefi mezhebine göre Ramazan ayında oruç tutmayan bazı kimseler, gündüz yiyip içebilirlerken diğer bazı kimseler oruçlu gibi davranıp bu fiillerden uzak durmalıdır. Ramazan ayında oruçlu olmama bakımından benzer konumdaki bu kişiler hakkındaki hüküm farklılığını izaha yönelik Cessâs

¹¹⁹ Tahâvî, *Muhtasar*, 373.

¹²⁰ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 8/298. Asılların bu işleviyle ilgili diğer bazı örnekler için bk. 3/225; 4/239-41; 5/190-91; 8/416-17; 463-65; 732.

¹²¹ Bu meselenin usul eserlerindeki yansımaları için bk. Abdüllatif İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr fi'l-usûl* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.), 124-125.

¹²² Furûkla ilgili tanımlar için bk. Necmettin Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar: Furuk Literatürü Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: İz Yayıncılık, 27-21, (2016; Şükrü Özen, “Furûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 224-223/13, (1996.

¹²³ Bk. Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar*, 90-105.

¹²⁴ Benzer bir tespit için bk. Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar*, 90-92.

iki kural tespit eder. Buna göre bir durum ki, günün başlangıcında varlığı halinde kişinin oruç tutması gerekiyorsa, bu durum gün içerisinde ortaya çıkarsa oruçlu gibi davranılması gerekir.¹²⁵ Bu nedenle Ramazan ayında yolcu olduğu için oruç tutmayan kişi gün içerisinde mukîm olursa, günün geri kalan kısmında oruçlu gibi hareket etmelidir. Keza Ramazan ayında gün içerisinde hayızdan temizlenen kadın, günün kalan kısmında oruçlu gibi hareket eder. Zira kişi mukim veya hayızdan temizlenmiş olarak gündüze erişseydi oruç tutması farz olurdu. Buna karşın, günün başlangıcında mevcut olması halinde kişinin oruç tutması gerekmiyorsa, bu durum gün içerisinde ortaya çıkarsa oruçlu gibi davranılması gerekmez.¹²⁶ Örneğin Ramazan orucu tutmaktayken hayız gören kadın, günün kalan kısmında oruçlu gibi hareket etmek zorunda değildir. Zira kadın hayızlı haldeyken güne başladığında oruç tutması gerekmez.¹²⁷

İmam Muhammed'e göre nikah akdinde muayyen bir sirke küpü, işaret edilerek mehir olarak belirlense ve daha sonra bunun şarap olduğu anlaşıl- sa, kadın o küp kadar sirkeyi mehir olarak hak eder. Buna karşın muayyen bir köle, işaret edilerek mehir olarak kararlaştırılsa ve daha sonra onun hür olduğu anlaşıl- sa veya aynı surette kesilmiş belirli bir koyun mehir olarak tes- miye edildikten sonra koyunun meyte olduğu anlaşıl- sa kadın mehr-i misli hak eder. Cessâs'ın naklettiği üzere İmam Muhammed'e göre bu gibi mesele- lerde genel kural şöyledir: *Mehir olarak işaret edilen şey akid esnasında belirlenen/ tesmiye edilen şeyle aynı cinsten ise belirlemenin hükmü kalmaz ve işaret edilen ayn/ nesne esas alınır. Şayet bu aynın nikâh akdinde mehir olması sahih değilse bu durum- da mehr-i misil gerekir.* Köle ile hür; meyte ile kesilmiş haldeki koyun ise aynı cinstir. Buna karşın *mehir olarak işaret edilen şey ile tesmiye edilen şey farklı cinsler ise işaret edilen ayn dikkate alınmaz ve müsemma esas alınır.* Sirke ile hamr farklı cinsler olduğu için yukarıdaki meselede işaret edilen şarap küpü ve mehr-i misil değil ismen zikredilen sirke mehir olarak sabit olur.¹²⁸

Evlennemeye veya karısını boşamamaya yemin eden kimse, başka bir şahsa kendisini evlendirmesini veya karısını boşamasını emretse ve bu şahıs da onu evlendirse veya onun karısını boşasa, emreden kimse yeminini boz- muş olur. Buna karşın bir şey almamaya veya satmamaya yemin eden kimse, başka bir şahsa kendi adına bir mal almasına veya satmasını emretse ve bu şahıs da onun adına mal alsın veya satsın, emreden kimse yeminini bozmuş olmaz. Cessâs, benzer gibi görünen iki mesele arasındaki farkı şu ilkeye da- yandırır: *Evlenme, boşama ve köle azadına dâir irâde beyanlarının hükmü, bu işlem-*

¹²⁵ Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî, 2/431.

¹²⁶ Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî, 2/431.

¹²⁷ Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî, 2/431-432.

¹²⁸ Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî, 4/424-425; Cessâs'ın zikrettiği bu asıllar sonraki kaynak- larda da aynen yer almaktadır. Örnek olarak bk. Burhânüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr el-Ferğânî Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, nşr. M. Adnan Derviş (Beyrut: Dâ- rü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts.), 1/244.

leri bizzat yaparı değil bunların yapılmasını emredeni bağlar. Hüküm açısından bu işlemleri gerçekleştiren kişi âmir olduğu için yemini bozulmuştur.¹²⁹ Buna karşın *bey ve icâre gibi akitlerde akdin hükümleri âmiri değil akdi bizzat icrâ edenin âkidi bağlar*. Bundan ötürü âmir yeminini bozmuş olmaz. Cessâs daha sonra tespit ettiği bu asılları izah eder.¹³⁰

Yukarıdaki oruç ve mehirle ilgili meselelerde asıl teriminin bu konularla sınırlı kural yani zâbit anlamında kullanıldığı görülmektedir. Son meseledeki asıl ise evlenme, boşanma köle azadı, satım ve icare akitleri gibi fikhın muhtelif bölümlerinde geçerli genel ilke yani kâide mahiyetindedir. Öte yandan bu nitelemenin kuşatıcılık itibarıyla yapıldığına, içerik açısından ise bu asılların şerî hüküm olduğuna dikkat edilmelidir.

3.7. Mezhep İçi Tercihle Belirleyicilik

Asıllar mezhep içi ihtilaflarda hangi görüşün tercih edileceği konusunda da etkili olmuş ve bir tercih sebebi işlevi görmüştür. Örneğin Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre ev vb. gayr-i menkuller gaspa konu olur. Ancak telef olması halinde tazmin edilmez. İmam Muhammed'e göre ise tazmin edilir.¹³¹ Bu konuda Şeyhayn'ın görüşünü tercih eden Cessâs bu tercihi şu asıllara dayandırır: *Gasptan kaynaklı tazmin sorumluluğu (damânü'l-gasb) malın tahliyesine değil taşınması ve yerinin değiştirilmesine bağlıdır. Akitlerden kaynaklı tazmin sorumluluğu (damânü'l-ukûd) ise malın taşınması ve yerinin değiştirilmesine değil tahliyesine ve karşı tarafa teslim edilmesine bağlıdır. Gasb edilen evin nakledilmesi mümkün olmadığı için -kendiliğinden helak olması halinde- gâsıbın tazmin sorumluluğu yoktur.*¹³² Kendi dinlerine göre mehirsiz evlenmeleri caiz olan iki zimmî veya harbî mehirsiz evlenseler, Ebû Hanîfe'ye göre zimmî veya harbî kadının mehir hakkı yoktur. Çünkü mehirde asıl olan ilk önce Allah hakkı olarak sabit olması ve bunun akabinde kadının hakkı olarak var olmasıdır. Zimmî ve harbiler ise hukûkullahla sorumlu olmadıklarından nikah akidinde mehir baştan sabit olmaz. İmameyn'e göre ise zimmî dârülislam vatandaşı olduğundan şerî hükümler onlar için de geçerlidir. Bu nedenle akidde belirtilmesi de tıpkı Müslüman kadın gibi zimmî kadın da mehir hakkına sahiptir.¹³³ Bu konuda Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih eden Cessâs'ın zikrettiği asıl, hem Ebû Hanîfe'nin görüşünün delili hem de Cessâs'ın tercih sebebidir. Öte yandan son iki meselede aynı zamanda görüşlerin dayandığı asıllar arasında da bir tercih söz konusudur. Bu asılların zâbit niteliğinde olduğu görülmektedir.

¹²⁹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 7/429-430.

¹³⁰ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 7/430. Diğer bazı örnekler için bk. 3/287-288, 299-300.

¹³¹ Konuyla ilgili Ebu Hanîfe ve İmameyn'e farklı görüşler de nispet edilmektedir. Bk. Tahâvî, *Muhtasar*, 118; Merginânî, *el-Hidâye*, 4/294.

¹³² Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 3/327.

¹³³ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/342.

Asıllar bazen de aynı fakihden rivayet edilen farklı görüşler arasında tercih yapılırken işletilir. Örneğin gündelik giysi gibi normalde kişinin mülkiyetinde iken zekâta tâbi olmayan bir mal satıldığında, malın bedeli olarak sabit olan alacakların zekâtını vermenin gerekliliği konusunda Ebû Hanîfe'den aktarılan iki rivayetten birine göre kişi bu türden malını satsa ve bedelini bir yıl sonra kabz etse, bu yıl için zekât gerekmez. Cessâs bu rivayetin Ebû Hanîfe'nin benimsediği asıl nedeniyle daha sahih olduğunu ifade eder.¹³⁴ Zihâr kefaretinde ödenecek günlük kuru üzüm miktarı Ebû Hanîfe'den bir rivayete göre bir sa, diğer rivayete göre yarım sadır. Cessâs Ebû Hanîfe'nin fıtır sadakasındaki aslını dikkate alarak birinci rivayeti tercih eder.¹³⁵ Müzâraa akdiyle ilgili bir meselede de İmam Muhammed'den iki görüş aktarılmakta ve bunlardan birisi onun benimsediği asla uygunluğu nedeniyle tercih edilmektedir.¹³⁶ Bu meselelerde asıl ile neyin kast edildiği tespit edilememiştir.

3.8. Fakih'in Görüşünü Tespit

Cessâs, Tahâvî'nin *Muhtasar*'ında Hanefi fakihlere nispet edilen görüşlerin tahkik ve tashihinde de asılları dikkate alır ve yer yer "benimsediği asla uygundur (sedîdün/sahîhun 'alâ aslihî) diyerek bunu açıkça ifade eder. Örneğin Tahâvî'nin nakline göre emanla dârülharpte bulunan kimse, bir şahsa ait evde define bulsa bunu arazi sahibine iâde etmelidir.¹³⁷ Kerhî'nin Ebû Yusuf'tan başka bir rivayetine göre ise define, bulan şahsa aittir ve evin sahibine iâde edilmesi gerekmez. Cessâs bu son rivayetin Ebû Yusuf'un benimsediği asla uygun olduğunu ifade eder. Asılla kastedilen ise başkasına ait bir evde, İslamiyet döneminde kalma bir definenin bulunması halinde bunun bulana ait olacağı şeklindeki görüştür.¹³⁸

Cessâs, bazen de Tahâvî'nin naklettiği görüşlerin gerçekte kime ait olduğunu tespit ederken asılları dikkate alır. Örneğin Tahâvî'nin nakline göre bir kimse "Şu köleyi satın alırsam hürdür" dese ve satıcının üç gün muhayyer olması şartıyla satın alsa, satıcının muhayyerlik süresi dolduğunda köle hürdür. Tahâvî bu meselede mezhep içi herhangi bir ihtilaftan bahsetmez.¹³⁹ Cessâs'a göre ise bu hüküm Ebû Yusuf'a ait olmalıdır. Zira ona göre bu gibi yemin meselelerinde genel ilke, akdin bizzat kendisini icra etmekle yeminin bozulmamasıdır. Yemin, akdi icra etmekle değil muhayyerlik sonrasında köle, kişinin mülkiyetine geçince sonuç doğurur. İmam Muhammed'e göre ise bu meselede köle âzât olmamalıdır. Zira ona göre bu tür meselelerde akdin ken-

¹³⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/341-342.

¹³⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 5/196.

¹³⁶ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 3/439.

¹³⁷ Tahâvî, *Muhtasar*, 49.

¹³⁸ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/332-334. Benzer örnekler için bk. 2/342; 3/349.

¹³⁹ Tahâvî, *Muhtasar*, 324.

disini gerçekleştirmekle kişi yeminini bozmuş olur ve yemin sonuç doğurur. Ancak bu meselede akitte satıcı muhayyer olduğundan, yeminde ileri sürülen şart gerçekleştiği anda, kölenin mülkiyeti yemin edene ait olmadığı için köle âzât olamaz. Zira kişinin mülkiyetinde olmayan kölesini âzât etmesi mümkün değildir.¹⁴⁰ Burda asıl teriminin zâbit anlamında kullanıldığı söylenebilir. Cessâs, istihkak davasıyla ilgili bir meselede de Tahâvî'nin İmam Muhammed'e nispet ettiği görüşün, ne onun ne de Şeyhayn'ın asıllarına uygun olmadığını, ayrıca Şeybânî'nin bu görüşten rücû ettiğini ifade ederek, görüş isnadının sıhhatini tespitite asıllara müracaat eder. Bu son meselede asıl ile Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in üzerinde ittifak ettikleri şerî bir hüküm kast edilmektedir.¹⁴¹

Sonuç

Asıl, İslam Hukukunda farklı anlamlarda kullanılan ve muhtelif işlevleri yerine getiren merkezi terimlerden biridir. Hanefi fıkıh tarihinde mezhepteki ferî hükümlerin dayanağı kabul edilen asıllara dair elimize ulaşan ilk müstakil eser Kerhî'nin *Risâle fi'l-usûl*'üdür. Kerhî'nin öğrencisi Cessâs'ın fikhî mesâisinde de asılları belirlemenin merkezî bir mesele olduğu görülmektedir. Onun *el-Fusûl fi'l-usûl*'ü mezhebin asıllarını belirleyen ilk fıkıh usûlü eseridir. Cessâs fûrûa dair eserlerinde de mezhebin asıllarını tespitte büyük önem vermiş, ferî meselelerin asıllarla irtibatını kavramanın önemine dikkat çekmiş ve eserinde asılları etkin bir şekilde kullanmıştır.

Asıl terimi Cessâs'ın *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* isimli eserinde en çok hükme kaynaklık eden esas şerî delil anlamında kullanılmaktadır. Delillerin teâruz halinde ise asılla, râcih ve hükme medâr olan ana delil kastedilmektedir. Asıl makîsün aleyh, illet, şerî hüküm, fıkıh ve fıkıh usûlü kâidesi ve zâbit anlamında da kullanılmaktadır. Fıkıh usûlü kâidesi niteliğindeki asılların çelişkili deliller arası tercih, haber-i vahidi kabul şartları ve kıyas konularında yoğunlaştığı görülmektedir. Öte yandan asıl teriminin aynı kullanımda farklı anlamlara gelebileceği, örneğin farklı itibarlarla şerî delil, makîsün aleyh ve illet yahut fikhî hüküm, illet ve kâide anlamının kastedilmesinin mümkün olduğu görülmektedir.

Asılın çoğul hali olan usûl terimi bir yerde fıkıh usûlü ilmi manasında kullanılmaktadır. Bunun dışındaki kullanımlar incelendiğinde usûlle çoğullukla nas ve ittifakın/icmânun, bazen de şerî delillerle sabit şerî hükümlerin kastedildiği görülür. Özellikle Hanefi fakihlerin veya genel olarak fukahânın ittifak ettikleri ve dolayısıyla fıkıhın temel meseleleri özelliği taşıyan konular ve bunlara dair hükümler için usûl ifadesi kullanılmaktadır. Bazı yerlerde ise usûlle şerî delilin mi yoksa şerî delille sâbit hükümlerin mi kastedildiğini tes-

¹⁴⁰ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 7/497.

¹⁴¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 8/195-196.

pit etmek güçtür.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî'deki asılların muhtelif işlevler yerine getirdiği görülmektedir. Bunların başında, benimsenen fikhî hükmü delillendirmek ve karşıt görüşün hatalı olduğunu ispat etmek gelmektedir. Asıllar hadisleri kabul hususunda bir kriter işlevi görmektedir. Ancak Cessâs bu hususta “asıllara/usûle uygunluk” ile “asıllara kıyasa/kıyâsu'l-usûle uygunluk” arasındaki farka da dikkat çekmekte ve haber-i vahidleri kabul için asılların kendisine uygun olmasını şart koştuklarını vurgulamaktadır. Teâruz halindeki hadisler arasında tercih yapılırken de asılların şahitliğine başvurulmaktadır. Tanıklığına başvuru asıllarla, genel ilkelerden ziyade tikel meselelerle ilgili şerî delillerin veya bu delillerle sabit hükümlerin kastedildiği görülmektedir. Bir vasfın illet olmaya elverişliliğini tespit ederken de asıllar belirleyicidir. Asılların diğer bir amacı da ferî hükümlerin temelindeki genel ilkelere işaret ederek, tikel hükümlerle genel ilkeler arasındaki irtibatı tesis etmek, mezhep birikiminin birtakım genel ilkeler üzerine inşâ edilen tutarlı ve bütüncül bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Fakihler arasındaki ihtilafların sebeplerini izah etmek ve ayrıca benzer meseleler arasındaki hüküm farklılıklarını açıklamak da asılların önemli işlevlerindedir. Asılların son iki işlevi göz önünde tutulduğunda *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* ve benzer eserlerdeki asılların kavâid, tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl, hilâf ve furûk gibi fikhın alt disiplinlerinin oluşmasına öncülük ettiği ve onlara malzeme sunduğu söylenebilir. Asıllar mezhep içi tercihlerde de bir tercih sebebi olma işlevi görmüştür. Son olarak asıllara fakihlerin bir mesele hakkındaki görüşlerini tespit ederken ve bir görüşün gerçekte kime ait olduğunu belirlerken de müracaat edilmektedir.

Kaynakça

- Bâ Hüseyin, Yakub b. Abdülvehhâb. *el-Kavâidü'l-fıkhiyye*. Riyad: Mektebetü'-Rüşd, 1998.
- Bakır, Mustafa. "Kaide". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/205-210. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî. *Şerhu Muhtasari 'l-Tahâvî fi 'l-fıkhi 'l-Hanefi*. thk. İsmetullah İna-yetullah Muhammed. 8 Cilt. Beyrut/Medine: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye/Dârü's-Sirac, 2010.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî. *Usûlü'l-fıkh el-müsemmâ bi el-Fusûl fi'l-usûl*. thk. Uceyl Câsim en-Neşemî. 4 Cilt. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye, 2. Basım, 1994.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Muhammed b. Ömer. *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fıkh*. nşr. Halil Muhyiddin el-Meys. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Muhammed b. Ömer b. Îsâ. *Te'sisü'n-nazar*. nşr. Mustafa Muhammed ed-Dımeşkî. Beyrut: Dâru İbn Zeydun, ts.
- Hâdimî, Ebû Saîd. *Mecâmi'u'l-hakâik*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308.
- Hamevî, Ahmed b. Muhammed. *Gamzû uyûni'l-besâir Şerhu Kitâbi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1985.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid. *Sünen*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1952.
- İbn Melek, Abdüllatif. *Şerhu 'l-Menâr fi 'l-usûl*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.
- İbn Nuceym, Zeynüddin. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1983.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velid. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 6. Basım, 1982.
- Karâfi, Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed. *el-Furûk = Envârü'l-burûk fi envai'l-furûk*. 4 Cilt. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Kızılkaya, Necmettin. *Hanefi Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Külli Kaideler*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Kızılkaya, Necmettin. *İslam Hukukunda Farklar: Furuk Literatürü Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Kızılkaya, Necmettin. "Serahsî'nin (V. 483/1090) el-Mebsût'undaki Ceza Bahisleri Çerçevesinde Fıkhi Kâidelerin Fonksiyonu". *Uluslararası Serahsi Sempozyumu*. 493-499. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013.
- Koca, Ferhat. "Hilâf (Mukayeseli İslam Hukuku) İlminin Mahiyeti, Doğuşu, Gelişmesi ve Literatürü". *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*. 13-70. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2009.
- Korkmaz, Tuba Hacer. *Şerhu 'l-Cessâs A'le 'l-Câmi 'i 'l-Kebîr Adlı Eserin Tahkiki*. İstanbul Üniversitesi Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2018.
- Merginânî, Burhânüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr el-Fergânî. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. nşr. M. Adnan Derviş. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts.
- Nacar, Tayip. *el-Füsûl Bağlamında Hanefi Usûl Kâideleri*. Ankara: İlahiyat Yayınevi, 2020.
- Özel, Ahmet. "Asıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/473. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özen, Şükrü. "Furûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/223-227. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

- Özen, Şükrü. "Hilâf". 17/527-538. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özen, Şükrü. "Te'sîsü'n-nezâir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/545-547. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Peşe, Ahmet Muhammet. "Asıllarla İstidlâl'in Klasik Haneî Usûl Düşüncesindeki Yeri". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27 (2017), 349-365.
- Sadruşşerîa, Ubeydullah b. Mesud el-Mahbûbî. *et-Tavzîh şerhu't-Tenkîh*. nşr. M. Adnan Derviş. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, ts.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 2. Basım, 1997.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Muhtasarî't-Tahâvî*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. Haydarabad, ts.
- Teftazânî, Sa'deddin Mesud b. Ömer. *et-Telvîh ila keşfi hakâiki't-Tenkîh*. nşr. M. Adnan Derviş. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, ts.
- Tehânevî, Muhammed b. Ali. *Mevsû'atu Keşşâfu ıstılahâtî'l-fünûn ve'l-ulûm*. ed. Refik el-Acem. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Matbaatü Msutafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1975.
- Yaman, Ahmet. "Bir Kavram Olarak 'Fıkıh Kâideleri' Ya Da İslam Hukukunun Genel İlkeleri". *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2001), 49-75.
- Zebidi, Ebü'l-Feyz Murtaza. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Vizaretü'l-İlam, ts.

